

**INTEGRATION OF PERSONS WITH DISABILITIES INTO THE LABOR MARKET:
CHALLENGES AND SELF-EMPLOYMENT OPPORTUNITIES****Tilavova Munisa Maxmudovna**PhD student at Bukhara State Technical
University, Lecturer at Zarmed University.E-mail: tilavova.munisa@bk.ru UDK: 331.5:364-056.2<https://doi.org/10.5281/zenodo.20592997>

Abstract: The integration of persons with disabilities into the labor market remains one of the most critical socio-economic challenges in both developed and developing countries. Despite the adoption of inclusive employment policies, individuals with disabilities continuously face barriers such as limited access to education and vocational training, workplace discrimination, inadequate infrastructure, and restricted access to financial resources. Therefore, identifying effective mechanisms for labor market integration and self-employment has become a priority for policymakers and researchers. This study aims to analyze the challenges affecting the integration of persons with disabilities into the labor market and evaluate self-employment opportunities as a means to enhance their economic participation. The research is based on a qualitative and comparative analysis of international studies, policy documents, and reports from international organizations concerning disability employment and entrepreneurship.

Keywords: persons with disabilities, labor market integration, self-employment, inclusive employment, entrepreneurship, economic participation, digital integration.

**IMKONIYATI CHEKLANGANLARNING MEHNAT BOZORIGA INTEGRATSIYASI :
MUAMMOLAR VA O'Z-O'ZINI ISH BILAN TA'MINLASH IMKONIYATLARI****Tilavova Munisa Maxmudovna**Buxoro davlat texnika universiteti
tayanch doktoranti, Zarmed Universiteti o'qituvchisi.E-mail: tilavova.munisa@bk.ru

UDK: 331.5:364-056.2

Annotatsiya: Nogironligi bo'lgan shaxslarning mehnat bozoriga integratsiyalashuvi rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Inklyuziv bandlik siyosati qabul qilinganiga qaramay, nogironligi bo'lgan shaxslar ta'lim va kasb-hunar ta'limiga cheklangan kirish imkoniyati, ish joyidagi kamsitish, infratuzilmaning yetarli emasligi va moliyaviy resurslarga cheklangan kirish imkoniyati kabi to'siqlarga duch kelmoqdalar. Shuning uchun, mehnat bozoriga integratsiyalashuv va o'zini o'zi ish bilan ta'minlashning samarali mexanizmlarini aniqlash siyosatchilar va tadqiqotchilar uchun ustuvor masalaga aylandi.

Ushbu tadqiqot imkoniyati cheklangan shaxslarning mehnat bozoriga integratsiyalashuviga ta'sir qiluvchi muammolarni tahlil qilishga va ularning iqtisodiy ishtirokini yaxshilash vositasi sifatida o'zini o'zi ish bilan ta'minlash imkoniyatlarini baholashga qaratilgan. Tadqiqot nogironlik bandligi va

tadbirkorlikka oid xalqaro tadqiqotlar, siyosat hujjatlari va xalqaro tashkilotlarning hisobotlarining sifatli va qiyosiy tahliliga asoslangan.

Kalit so'zlar: nogironligi bo'lgan shaxslar, mehnat bozori integratsiyasi, o'zini o'zi ish bilan ta'minlash, inklyuziv bandlik, tadbirkorlik, iqtisodiy ishtirok, raqamli integratsiya.

Kirish

Imkoniyati cheklangan shaxslarning mehnat bozoriga integratsiyalashuvi inklyuziv iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy adolatning muhim tarkibiy qismidir. Bandlik nafaqat iqtisodiy mustaqillikka, balki ijtimoiy ishtirokga va hayot sifatini yaxshilashga ham hissa qo'shadi. Nogironlikni qamrab oluvchi turli siyosatlarning amalga oshirilishiga qaramay, alohida ehtiyojli shaxslar ish bilan ta'minlash imkoniyatlaridan foydalanishda jiddiy to'siqlarga duch kelmoqdalar (JSST, 2023)¹.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, dunyo aholisining taxminan 16% nogironlikning biron bir shakli bilan yashaydi, ammo ularning mehnat bozoridagi ishtiroki nogironligi bo'lmagan shaxslarga qaraganda ancha pastligicha qolmoqda (JSST, 2023). Umumiy to'siqlar orasida ta'lim va kasbiy tayyorgarlikka cheklangan kirish imkoniyati, ish joyidagi kamsitish, infratuzilmaning yetarli emasligi va institutsional qo'llab-quvvatlashning yetarli emasligi kiradi (XMT, 2024)².

Avvalgi tadqiqotlarda imkoniyati cheklanganlar bandligi bilan bog'liq muammolar turli nuqtai nazardan o'rganib chiqilgan. Schur, Kruse va Blanck (2013)³ kamsitish va ish joyidan chetlashtirishning rolini ta'kidlagan bo'lsa, Barnes va Mercer (2010)⁴ ijtimoiy va institutsional to'siqlarning mehnat bozorida ishtirok etishga ta'sirini ta'kidladilar. Yaqinda o'tkazilgan tadqiqotlar iqtisodiy inklyuziyaga muqobil yo'l sifatida o'zini o'zi ish bilan ta'minlashga qaratilgan. Pagan (2009)⁵ o'zini o'zi ish bilan ta'minlash nogironlar uchun ko'proq moslashuvchanlik va avtonomiyani ta'minlashini aniqladi, Renko va boshqalar (2016)⁶ esa tadbirkorlik iqtisodiy mustaqillik va ijtimoiy integratsiyani kuchaytirishi mumkinligini ta'kidladilar.

Yuqoridagi adabiyotlarda bandlik to'siqlari keng muhokama qilingan bo'lsa-da, mehnat bozori integratsiyasini qo'llab-quvvatlashda o'zini o'zi ish bilan ta'minlash imkoniyatlarining rolga nisbatan cheklangan e'tibor berilgan. Shuning uchun, ushbu tadqiqot imkoniyati cheklanganlar mehnat bozorida duch keladigan asosiy qiyinchiliklarni tahlil qilishga va o'zini o'zi ish bilan ta'minlashning ularning iqtisodiy ishtiroki va ijtimoiy integratsiyani yaxshilash mexanizmi sifatidagi salohiyatini baholashga qaratilgan.

¹ WHO. (2023). Global Report on Health Equity for Persons with Disabilities.

² ILO. (2024). ILO Disability Inclusion Strategy 2024–2027.

³ Schur, L., Kruse, D., & Blanck, P. (2013). People with Disabilities: Sidelined or Mainstreamed?

⁴ Barnes, C., & Mercer, G. (2010). *Exploring Disability*.

⁵ Pagán, R. (2009). Self-employment among people with disabilities.

⁶ Renko, M., Parker Harris, S., & Caldwell, K. (2016). Entrepreneurial entry by people with disabilities.

Adabiyotlar tahlili

Nogironligi bo'lgan shaxslarning mehnat bozoriga integratsiyasi va o'z-o'zini ish bilan ta'minlash masalalari so'nggi yillarda xalqaro ilmiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda dunyo aholisining qariyb 1,3 milliard nafari yoki 16 foizi nogironlikning biror shakli bilan yashaydi. Ularning aksariyati mehnat bozorida teng imkoniyatlarga ega emas va iqtisodiy faol aholi tarkibida kam ulushni tashkil etadi.

Xalqaro mehnat tashkiloti (ILO) ma'lumotlariga ko'ra, nogironligi bo'lgan shaxslarning bandlik darajasi nogironligi bo'lmagan shaxslarga nisbatan o'rtacha 30–40 foizga pastdir. Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa ushbu tafovut yanada yuqori bo'lib, ayrim hududlarda 50 foizdan oshadi. Bu holat mehnat bozorida mavjud institutsional, ijtimoiy va iqtisodiy to'siqlar bilan izohlanadi.

Schur, Kruse va Blanck (2013) nogironligi bo'lgan shaxslarning mehnat bozorida ishtirokiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar sifatida diskriminatsiya, ish beruvchilarning stereotiplari hamda moslashtirilgan ish o'rinlarining yetishmasligini ko'rsatadi. Mualliflarning fikricha, bandlik siyosatining samaradorligi faqat qonunchilik bilan emas, balki ish beruvchilarning inklyuziv madaniyatini shakllantirish bilan ham bog'liq.

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (2022) hisobotiga ko'ra, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi nogironligi bo'lgan shaxslar uchun yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratmoqda. Xususan, freelancing, elektron tijorat, masofaviy xizmatlar va platforma iqtisodiyoti orqali ularning mehnat bozorida ishtiroki sezilarli darajada kengaymoqda. Biroq raqamli savodxonlikning pastligi va internet infratuzilmasidan foydalanishdagi tengsizliklar ushbu imkoniyatlardan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilmoqda.

O'zbekiston sharoitida ham nogironligi bo'lgan shaxslarning iqtisodiy faolligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Milliy statistika ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatda 780 mingdan ortiq nogironligi bo'lgan shaxs mavjud bo'lib, ularning mehnat bozorida ishtiroki hali ham nisbatan past darajada qolmoqda. Shu sababli o'z-o'zini ish bilan ta'minlash va inklyuziv tadbirkorlikni rivojlantirish masalalari ilmiy tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishiga aylanmoqda.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda imkoniyati cheklangan shaxslarning mehnat bozoriga integratsiyasi va o'z-o'zini ish bilan ta'minlash imkoniyatlarini baholash maqsadida kompleks ilmiy yondashuvdan foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy asosini nogironlik, inklyuziv bandlik va tadbirkorlik sohalariga oid ilmiy maqolalar, monografiyalar hamda xalqaro tashkilotlar hisobotlari tashkil etdi. Xususan, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO), Xalqaro mehnat tashkiloti (ILO), Birlashgan Millatlar Tashkiloti (UN), Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) hamda boshqa xalqaro institutlarning rasmiy statistik ma'lumotlari o'rganildi.

Tadqiqot davomida quyidagi usullardan foydalanildi:

- **Sistemali adabiyotlar tahlili (Systematic Literature Review)** – nogironligi bo'lgan shaxslarning bandligi va o'z-o'zini ish bilan ta'minlashiga oid ilmiy manbalarni tahlil qilish uchun;
- **Qiyosiy tahlil usuli** – rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning tajribalarini taqqoslash uchun;
- **Statistik tahlil usuli** – xalqaro va milliy statistik ma'lumotlarni umumlashtirish va baholash uchun;

- **Mantiqiy tahlil va sintez usuli** – mavjud muammolar hamda ularni hal etish mexanizmlarini aniqlash uchun.

Tadqiqotning empirik bazasini WHO (2023), ILO (2024), OECD (2022), UN DESA (2023) hamda O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari tashkil etdi. Statistika ma'lumotlarga ko'ra, dunyo aholisining 16 foizi nogironlik bilan yashaydi, ularning mehnat bozoridagi ishtiroki esa nogironligi bo'lmagan shaxslarga nisbatan o'rtacha 30–40 foizga past hisoblanadi. O'zbekistonda esa nogironligi bo'lgan shaxslar soni 780 ming nafardan ortiq bo'lib, ularning bandlik darajasi umumiy aholi bandligi ko'rsatkichlariga nisbatan sezilarli darajada pastdir.

Tadqiqotda mehnat bozoriga integratsiyaga ta'sir etuvchi omillar sifatida ta'lim darajasi, kasbiy tayyorgarlik, infratuzilmaning moslashtirilganligi, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyati, raqamli savodxonlik va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlari tanlab olindi. Ushbu omillar asosida o'z-o'zini ish bilan ta'minlashning imkoniyati cheklangan shaxslar iqtisodiy faolligini oshirishdagi roli baholandi.

Natijalar va muhokama

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, imkoniyati cheklangan shaxslarning mehnat bozoridagi ishtiroki bir qator o'zaro bog'liq omillar bilan cheklanadi. Asosiy to'siqlar sifatida ta'lim va kasb-hunar tayyorgarligiga cheklangan kirish, ish joylarining jismoniy moslashtirilmaganligi, ish beruvchilar tomonidan salbiy stereotiplar va moliyaviy resurslarga yetarli darajada ega bo'lmaslik ajratib ko'rsatildi. Xalqaro tashkilotlar hisobotlari ham aynan shu omillar nogironligi bo'lgan shaxslarning bandlik darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi (WHO, 2023; ILO, 2024).

Aniqlangan asosiy to'siqlar:

1. Ta'lim va kasbiy tayyorgarlik - Ta'lim va kasb-hunar tayyorgarligiga cheklangan kirish imkoniyati bandlik imkoniyatlarini kamaytiradi.
2. Moslashtirilmagan ish joylari - Ish joylarining jismoniy va texnologik jihatdan moslashtirilmaganligi mehnat bozoriga kirishni qiyinlashtiradi.
3. Salbiy stereotiplar - Ish beruvchilar va jamiyatdagi salbiy qarashlar ishga qabul qilish va ishda qolish imkoniyatlariga ta'sir qiladi.
4. Moliyaviy resurslar cheklanganligi - Kredit, grant va boshqa moliyaviy manbalarga yetarli kirishning yo'qligi tadbirkorlik tashabbuslarini susaytiradi.

Tadqiqot natijalari o'z-o'zini ish bilan ta'minlash imkoniyatlari imkoniyati cheklangan shaxslar uchun muhim alternativ bandlik shakli ekanligini ko'rsatadi. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot rivojlanishi natijasida freelancing, elektron tijorat, onlayn maslahat xizmatlari va uy sharoitida biznes yuritish imkoniyatlari kengaymoqda. Bunday faoliyat shakllari ish vaqtini moslashtirish, transport bilan bog'liq cheklavlarni kamaytirish hamda individual ehtiyojlarga mos ish muhitini yaratish imkonini beradi.

Shu bilan birga, o'z-o'zini ish bilan ta'minlashning muvaffaqiyati avtomatik ravishda ta'minlanmaydi. Tadbirkorlik ko'nikmalarining yetishmasligi, kredit va grantlarga kirishdagi qiyinchiliklar, raqamli savodxonlikning past darajasi hamda mentorlik va maslahat xizmatlarining cheklanganligi muhim muammolar sifatida namoyon bo'ldi. Renko va boshqalar (2016) tadqiqotlari ham tadbirkorlik faoliyatining muvaffaqiyati institutsional qo'llab-quvvatlash va biznes ko'nikmalariga bog'liqligini ta'kidlaydi.

Muqoyasali tahlil shuni ko'rsatdiki, rivojlangan mamlakatlarda nogironligi bo'lgan shaxslar uchun tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash dasturlari, inkubatsiya markazlari va subsidiyalash mexanizmlari kengroq rivojlangan. Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa asosiy e'tibor bandlik kvotalari va ijtimoiy

yordam dasturlariga qaratilgan bo‘lib, o‘z-o‘zini ish bilan ta‘minlashni rag‘batlantirish yetarli darajada institutsional tus olmagan.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, mehnat bozoriga integratsiyalashuv va o‘z-o‘zini ish bilan ta‘minlash bir-birini to‘ldiruvchi yo‘nalishlar sifatida qaralishi kerak. Inklyuziv bandlik siyosati bilan bir qatorda, tadbirkorlikni rivojlantirish, raqamli ko‘nikmalarni oshirish va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish imkoniyati cheklangan shaxslarning iqtisodiy faolligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Xulosa

Ushbu tadqiqot imkoniyati cheklangan shaxslarning mehnat bozoriga integratsiyalashuviga ta‘sir etuvchi asosiy muammolarni hamda o‘z-o‘zini ish bilan ta‘minlash imkoniyatlarini tahlil qildi. Tadqiqot natijalari ta‘lim va kasbiy tayyorgarlikka cheklangan kirish, ish joyidagi kamsitish, infratuzilmaning moslashtirilmaganligi va moliyaviy resurslarga yetarli darajada ega bo‘lmaslik mehnat bozoridagi ishtirokni cheklovchi asosiy omillar ekanligini ko‘rsatdi.

Shuningdek, o‘z-o‘zini ish bilan ta‘minlash imkoniyati cheklangan shaxslar uchun iqtisodiy mustaqillik va ijtimoiy integratsiyani ta‘minlovchi muhim alternativ yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ldi. Raqamli platformalar, masofaviy ish shakllari va elektron tijorat imkoniyatlari bandlik imkoniyatlarini kengaytirayotgan bo‘lsa-da, bu jarayonning muvaffaqiyati tadbirkorlik ko‘nikmalari, moliyalashtirishga kirish, raqamli savodxonlik va institutsional qo‘llab-quvvatlash darajasiga bog‘liq.

Amaliy nuqtai nazardan, imkoniyati cheklangan shaxslarning mehnat bozoriga integratsiyasini kuchaytirish uchun inklyuziv bandlik siyosatini tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash dasturlari bilan uyg‘unlashtirish, imtiyozli moliyalashtirish mexanizmlarini kengaytirish, kasbiy va raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish hamda ish joylari va raqamli infratuzilmani moslashtirish zarur. Kelgusidagi tadqiqotlarda turli mamlakatlar tajribasini qiyosiy ekonometrik tahlil qilish orqali o‘z-o‘zini ish bilan ta‘minlash dasturlarining samaradorligini chuqurroq baholash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. World Health Organization. Global Report on Health Equity for Persons with Disabilities. Geneva: WHO, 2023.
2. International Labour Organization. ILO Disability Inclusion Strategy 2024–2027. Geneva: ILO, 2024.
3. Schur, L., Kruse, D., & Blanck, P. People with Disabilities: Sidelined or Mainstreamed? Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
4. Barnes, C., & Mercer, G. Exploring Disability. 2nd ed. Cambridge: Polity Press, 2010.
5. Pagán, R. Self-employment among people with disabilities. *Disability & Society*, 2009, 24(2), 217–229.
6. Renko, M., Parker Harris, S., & Caldwell, K. Entrepreneurial entry by people with disabilities. *International Small Business Journal*, 2016, 34(5), 555–578.
7. Mitra, S. Disability, Health and Human Development. London: Palgrave Macmillan, 2018.
8. Shakespeare, T. Disability: The Basics. London: Routledge, 2018.
9. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Disability, Work and Inclusion. Paris: OECD Publishing, 2022.
10. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York: United Nations, 2006.